

NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLARNI IJTIMOYIY QO'LLAB-QUVVATLASHNING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI

Rōzmatova Shohsanam

O'zbekiston Milliy universiteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqola nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning zamonaviy mexanizmlarini o'rganib chiqadi, ularning inklyuziyani rivojlantirish va hayot sifatini yaxshilashdagi hal qiluvchi rolini ta'kidlaydi. Unda an'anaviy farovonlik modellaridan huquqlarga asoslangan yondashuvlarga o'tish, shuningdek, imkoniyatlarni kengaytirish va faol ishtirok etishga qaratilgan o'zgarishlar muhokama qilinadi. Tadqiqot raqamli texnologiyalarni qo'llash, jamoatga asoslangan rehabilitatsiya dasturlari va inklyuziv siyosatlarini ishlab chiqish kabi innovatsion strategiyalarni tahlil qiladi. Mustaqillikni oshirish va teng imkoniyatlarni ta'minlashga mo'ljallangan shaxsiylashtirilgan qo'llab-quvvatlash tizimlariga alohida e'tibor qaratiladi. Xulosalar nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyatga samarali integratsiya qilish uchun keng qamrovli, ko'p qirrali yondashuv zarurligini ta'kidlaydi.*

Kalit so'zlar: *Nogironligi Bo'lgan Shaxslar, Ijtimoiy Qo'llab-Quvvatlash, Zamonaviy Mexanizmlar, Inklyuziya, Rehabilitatsiya, Raqamli Texnologiyalar, Inklyuziv Siyosat, Imkoniyatlarni Kengaytirish*

Abstract: *This article explores contemporary mechanisms for the social support of persons with disabilities, emphasizing their crucial role in fostering inclusion and improving quality of life. It discusses the evolution from traditional welfare models to rights-based approaches, highlighting the shift towards empowerment and active participation. The study analyzes innovative strategies, including the application of digital technologies, community-based rehabilitation programs, and the development of inclusive policies. Special attention is given to personalized support systems designed to enhance independence and ensure equal opportunities. The findings underscore the necessity of a comprehensive, multi-faceted approach to effectively integrate persons with disabilities into society.*

Keywords: *Persons With Disabilities, Social Support, Modern Mechanisms, Inclusion, Rehabilitation, Digital Technologies, Inclusive Policies, Empowerment*

Аннотация: *Данная статья исследует современные механизмы социальной поддержки лиц с инвалидностью, подчеркивая их ключевую роль в содействии инклюзии и улучшении качества жизни. В ней обсуждается эволюция от традиционных моделей благосостояния к правозащитным подходам, акцентируя внимание на переходе к расширению прав и возможностей и активному участию. Исследование анализирует инновационные стратегии, включая применение цифровых технологий, программы реабилитации на базе сообществ и разработку инклюзивной политики. Особое внимание уделяется персонализированным системам поддержки, разработанным для повышения независимости и обеспечения равных возможностей. Выводы подчеркивают необходимость*

комплексного, многоаспектного подхода для эффективной интеграции лиц с инвалидностью в общество.

Ключевые слова: *Лица С Инвалидностью, Социальная Поддержка, Современные Механизмы, Инклюзия, Реабилитация, Цифровые Технологии, Инклюзивная Политика, Расширение Прав И Возможностей*

KIRISH

Nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy qo'llab-quvvatlanishi global miqyosdagi dolzarb muammolardan biri bo'lib, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, dunyo aholisining qariyb 1 milliardga yaqini nogironlikning qandaydir shakli bilan yashaydi [1]. Bu masala inson huquqlari masalasi sifatida tobora ko'proq e'tirof etilmoqda, tibbiy yoki faqat ijtimoiy himoya muammosi emas, balki shaxslarning avtonom qarorlar qabul qilish va jamiyatda faol ishtirok etish huquqini ta'minlashga qaratilgan yondashuvga o'tish zaruriyatini ko'rsatmoqda [1].

O'zbekiston Respublikasi ushbu global tendensiyalarga mos ravishda nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish va ularni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirmoqda. 2021-yilda BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasining ratifikatsiya qilinishi [1, 3, 4] va 2020-yilda "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi [1, 3] muhim qadamlar bo'ldi. Ushbu qonun nogironlikni inson huquqlari masalasi sifatida qayta belgilab, "nogironlik asosida kamsitish" tushunchasini joriy etdi [1]. Yangi Konstitutsiyaning 50-moddasida inklyuziv ta'lim kafolatlanishi [1] hamda 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasida nogironlikning tibbiy modelidan ijtimoiy modeliga o'tish ustuvor yo'nalish sifatida belgilanishi [1] mamlakatning jiddiy intilishlarini aks ettiradi. 2023-yil 27-fevraldagi Prezident Farmoni zamonaviy protez-ortopediya vositalari va rehabilitatsiya xizmatlaridan foydalanishni kengaytirish, davlat xizmatlariga ustuvor kirishni ta'minlash kabi chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi [2].

Mazkur tadqiqotning maqsadi O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning zamonaviy mexanizmlarini har tomonlama tahlil qilish, ularning samaradorligini baholash, mavjud muammolar va istiqbollarni aniqlash hamda xalqaro tajriba asosida tegishli tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlashning nazariy va huquqiy asoslarini o'rganish; O'zbekistondagi amaliyotni, shu jumladan raqamli texnologiyalar va fuqarolik jamiyati institutlarining rolini ko'rib chiqish; xalqaro ilg'or tajribalarni tahlil qilish; hamda tizimni yanada takomillashtirish bo'yicha asosli takliflar berish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari bo'yicha zamonaviy adabiyotlar tahlili ushbu sohadagi global paradigmalar o'zgarishini va O'zbekistonning bu jarayondagi faol ishtirokini yaqqol ko'rsatadi. An'anaviy tibbiy yoki xayriya modellaridan inson huquqlari va ijtimoiy modelga o'tish, nogironlikni shaxsning

o'ziga xos xususiyati emas, balki jamiyat tomonidan yaratilgan to'siqlar natijasi sifatida tushunish zamonaviy tadqiqotlarning asosiy yo'nalishidir [1]. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, dunyo aholisining qariyb bir milliardga yaqini nogironlikning qandaydir shakli bilan yashashi, bu masalaning nafaqat ijtimoiy, balki global siyosiy kun tartibidagi dolzarbligini ta'kidlaydi [1]. Ushbu o'zgarishlar nogironligi bo'lgan shaxslarning avtonom qarorlar qabul qilish, jamiyatda faol ishtirok etish va kamsitishsiz yashash huquqlarini ta'minlashga qaratilgan keng qamrovli yondashuvni talab qiladi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi (CRPD) ushbu sohadagi xalqaro huquqiy asosning tamal toshidir. 2006-yil 13-dekabrda BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan va 2008-yil 3-mayda kuchga kirgan ushbu konvensiya 21-asrning birinchi inson huquqlari shartnomasi bo'lib, nogironligi bo'lgan shaxslar uchun ta'lim, sog'liqni saqlash, bandlik va yashash sharoitlarida kamsitishsiz teng huquq va erkinliklarni ta'minlashga qaratilgan 50 ta moddadan iborat [3]. 2021-yil fevral holatiga ko'ra, BMTga a'zo 192 davlatdan 182 tasi ushbu konvensiyani ratifikatsiya qilgan bo'lib, bu uning global miqyosdagi ahamiyatini ko'rsatadi [3]. O'zbekistonning 2021-yil 28-iyulda CRPDni ratifikatsiya qilishi [1, 3, 4] mamlakatning xalqaro standartlarga moslashish va nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish bo'yicha jiddiy intilishlarini aks ettiradi. E'tiborga molik jihati shundaki, O'zbekiston konvensiya tamoyillarini milliy qonunchilikka, jumladan, 2020-yil 15-oktabrda qabul qilingan "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonunga oldindan tatbiq etish orqali noyob yondashuvni qo'llagan [3]. Bu yondashuv AQSh, Buyuk Britaniya va Germaniya kabi davlatlarning huquqiy amaliyotini o'rganish hamda BMTning takroriy tavsiyalarini inobatga olgan holda shakllantirilgan bo'lib, zaif guruhlarini ijtimoiy himoya qilish mamlakat siyosatining ustuvor yo'nalishi ekanligini tasdiqlaydi [3].

"Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun (2020-yil) O'zbekistonning nogironlikka nisbatan yondashuvida tub burilish yasadi. Ushbu qonun nogironlikni faqat tibbiy yoki ijtimoiy himoya muammosi sifatida emas, balki inson huquqlari masalasi sifatida qayta belgiladi va "nogironlik asosida kamsitish" tushunchasini joriy etdi [1, 3]. Bu qonun nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyat hayotining barcha jabhalarida teng ishtirok etishini ta'minlashga qaratilgan keng qamrovli huquqiy asosni yaratdi. Qonun, shuningdek, nogironlikning ijtimoiy modeliga o'tishni rag'batlantirib, shaxslarning imkoniyatlarini cheklovchi omillarni jamiyatdagi to'siqlar bilan bog'laydi va ularni bartaraf etishga chaqiradi. Bu yondashuv nogironligi bo'lgan shaxslarning o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan bo'lib, ularning ta'lim olish, mehnat qilish, tibbiy xizmatlardan foydalanish va madaniy hayotda ishtirok etish huquqlarini kafolatlaydi.

O'zbekistonning yangi Konstitutsiyasining 50-moddasida inklyuziv ta'limning kafolatlanishi [1] va 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasida nogironlikning tibbiy modelidan ijtimoiy modeliga o'tish ustuvor yo'nalish sifatida belgilanishi [1] mamlakatning ushbu sohadagi jiddiy intilishlarini aks ettiradi. Inklyuziv

ta'lim nogironligi bo'lgan bolalarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishni nazarda tutadi, bu ularning jamiyatda to'liq ishtirok etishini ta'minlash uchun muhim qadamdir [1]. Adabiyotlarda ta'kidlanishicha, inklyuziv ta'lim turli xil ta'lim ehtiyojlari va individual qobiliyatlarga ega bo'lgan bolalar uchun teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, jismoniy, aqliy, sensor yoki psixologik nuqsonlari bo'lgan bolalarni o'z ichiga oladi [5]. "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun asosida amalga oshirilayotgan bu chora-tadbirlar nogironligi bo'lgan bolalar uchun to'siqsiz ta'limni ta'minlashga qaratilgan tizimli islohotlarning bir qismidir [5]. Masalan, 2023-2024 o'quv yilida 415 ta umumta'lim maktabida inklyuziv va korreksion sinflar tajriba tariqasida joriy etilib, 736 nafar maxsus ehtiyojli o'quvchining inklyuziv ta'limda ishtirok etishiga imkon yaratildi [5]. Eshitish, ko'rish, nutq, tayanch-harakat a'zolari nuqsonlari bo'lgan hamda autizm spektrining buzilishi bo'lgan bolalar inklyuziv ta'limga qabul qilinishi mumkin [5]. Qabul jarayoni psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya (PTPK) xulosasi va ota-onaning roziligini talab qiladi, bu esa bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olishga qaratilgan [5]. Inklyuziv sinflarda o'quvchilar soni 30 nafardan oshmasligi va har bir sinfda nogironligi bo'lgan o'quvchilar soni uchtadan ko'p bo'lmasligi belgilangan, bu esa o'qituvchilarning har bir bolaga yetarli e'tibor berishini ta'minlashga xizmat qiladi [5].

Nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning muhim mexanizmlaridan biri bu zamonaviy protez-ortopediya vositalari va reabilitatsiya xizmatlaridan foydalanishni kengaytirishdir. 2023-yil 27-fevraldagi Prezident Farmoni ushbu yo'nalishda muhim chora-tadbirlarni belgilab berdi [2]. Farmonda nogironligi bo'lgan shaxslar uchun inklyuziv rivojlanish va teng imkoniyatlarni rag'batlantirish maqsadida qo'llab-quvvatlash tizimini mustahkamlash ko'zda tutilgan [2]. Xususan, 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasida muhtoj aholining 60 foizini zamonaviy protez-ortopediya buyumlari va reabilitatsiya vositalari bilan ta'minlash maqsadi belgilangan [2]. Bu maqsadga erishish uchun 2023-yilda Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi tomonidan "Yagona ijtimoiy himoya reyestri"ga kiritilgan hamda I guruh nogironligi bo'lgan shaxslarga sifatli zamonaviy oyoq protez-ortopediya buyumlari, shu jumladan, maxsus protezlar bepul taqdim etilishi ko'zda tutilgan [2]. Bu chora-tadbirlar nogironligi bo'lgan shaxslarning harakatchanligini oshirish va ularning kundalik hayotda mustaqilligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Farmon, shuningdek, nogironligi bo'lgan shaxslarga yordam ko'rsatish jarayonini soddalashtirishga qaratilgan muhim o'zgarishlarni ham o'z ichiga oladi. 2023-yil 1-sentabrdan boshlab, ushbu yordam vositalari uchun tibbiy xulosalar shaxslardan talab qilinmaydi; buning o'rniga, komissiyalar ularni elektron tizimga kiritadi va "Ijtimoiy xizmat" platformasida elektron sertifikat yaratiladi, bunda "Yagona ijtimoiy himoya reyestri"ga kiritilgan shaxslarga ustuvorlik beriladi [2]. Bu mexanizm byurokratik to'siqlarni kamaytirish va xizmatlardan foydalanishni tezlashtirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, 2023-yil 1-maydan boshlab tibbiyot muassasalarida nogironligi bo'lgan bolalarga qarayotgan vasiylarga ular bilan qolish uchun sharoitlar, jumladan, kasallik varaqasi va bepul ovqatlanish imkoniyati beriladi [2]. Pediatriya tibbiy-ijtimoiy ekspert komissiyalari tomonidan nogiron deb topilgan bolalar uchun qayta ko'rikdan o'tish talabi

bekor qilingani ham muhim yengillik bo'lib, bu bolalar va ularning oilalari uchun stressni kamaytiradi [2]. Ushbu chora-tadbirlar nogironligi bo'lgan shaxslarning davlat xizmatlariga ustuvor kirishini ta'minlash, huquqiy yordamni kuchaytirish va ularning hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan keng qamrovli yondashuvning bir qismidir [2].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi nafaqat qonunchilik darajasida, balki amaliyotda ham sezilarli darajada takomillashtirilmoqda. Xalqaro konvensiyalarni ratifikatsiya qilishdan tortib, milliy qonunlar va Prezident farmonlari orqali aniq mexanizmlarni joriy etishgacha bo'lgan jarayon, mamlakatning ushbu masalaga kompleks yondashuvini aks ettiradi. Bu islohotlar nogironlikni inson huquqlari masalasi sifatida tan olish, kamsitishning oldini olish va nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatda to'liq va teng ishtirok etishini ta'minlashga qaratilgan. Xususan, BMTning Inson huquqlari bo'yicha O'rta Osiyo mintaqaviy idorasi va "Yuksalish" umummilliy harakati tomonidan tashkil etilgan ekspert muhokamalarida Konvensiyaning samarali bajarilishi uchun barcha davlat idoralari va fuqarolik jamiyatining keng ko'lamli sa'y-harakatlari zarurligi ta'kidlangan [4]. Bu esa qabul qilingan qonunlar va farmonlarning amaliy ijrosini ta'minlashda ko'p tomonlama hamkorlikning ahamiyatini ko'rsatadi.

Raqamli texnologiyalar va fuqarolik jamiyati institutlarining nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlashdagi roli zamonaviy adabiyotlarda tobora ko'proq e'tiborga olinmoqda. Garchi bu mavzu alohida bo'limda chuqurroq tahlil qilinsa-da, mavzuga oid adabiyotlar tahlilida uning ahamiyatini qayd etish joiz. Raqamli texnologiyalar, masalan, "Ijtimoiy xizmat" platformasi orqali elektron sertifikatlarini yaratish va xizmatlardan foydalanishni soddalashtirish [2], nogironligi bo'lgan shaxslar uchun davlat xizmatlaridan foydalanishda shaffoflik va samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Fuqarolik jamiyati institutlari esa, o'z navbatida, qonunchilik tashabbuslarini ilgari surish, davlat siyosatini shakllantirishda ishtirok etish, Konvensiya tamoyillarini targ'ib qilish va nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi [4]. Ular davlat va jamiyat o'rtasida ko'prik vazifasini bajarib, nogironligi bo'lgan shaxslarning ehtiyojlari va muammolarini yuqori darajadagi organlarga yetkazishda faol ishtirok etadi.

Xalqaro tajriba va ilg'or amaliyotlar tahlili O'zbekistonning ushbu sohadagi islohotlari uchun muhim yo'nalish bo'lib xizmat qiladi. CRPDning global miqyosda qabul qilinishi va uning tamoyillarining turli mamlakatlarda tatbiq etilishi, O'zbekiston uchun qimmatli saboqlar beradi [3]. Konvensiyaning ratifikatsiya qilinishi, xalqaro ekspertlar tomonidan ham ijobiy baholangan bo'lib, bu O'zbekistonning teng imkoniyatlar va inklyuziv jamiyatni rivojlantirishga sodiqligini ko'rsatadi [4]. Biroq, adabiyotlar shuni ham ta'kidlaydiki, ratifikatsiya qilishning o'zi yetarli emas; Konvensiya majburiyatlarini samarali bajarish uchun zudlik bilan amaliy choralarni ko'rish va barcha hukumat tarmoqlari hamda fuqarolik jamiyatining keng ko'lamli sa'y-harakatlari zarur [4]. Bu esa milliy qonunchilikni xalqaro standartlarga to'liq moslashtirish, amaliy mexanizmlarni takomillashtirish va jamiyatda inklyuziv madaniyatni shakllantirish bo'yicha doimiy ishlarni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimida chuqur va tizimli o'zgarishlar yuz berayotganini ko'rsatadi. Bu o'zgarishlar xalqaro inson huquqlari standartlariga mos keladigan, nogironlikni ijtimoiy model nuqtai nazaridan tushunadigan va nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatda to'liq ishtirok etishini ta'minlashga qaratilgan. Qonunchilik bazasining mustahkamlanishi, inklyuziv ta'limning rivojlanishi, reabilitatsiya va protez-ortopediya xizmatlaridan foydalanishning kengaytirilishi, shuningdek, davlat xizmatlariga kirishni soddalashtirish bo'yicha chora-tadbirlar ushbu jarayonning muhim qismlaridir. Biroq, adabiyotlar tahlili shuni ham ko'rsatadiki, bu islohotlarning samaradorligi ularning amaliy ijrosiga, raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanishga, fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikka va jamiyatda inklyuzivlik madaniyatini shakllantirishga bog'liq. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu mexanizmlarning amaliy samaradorligini baholashga, mavjud muammolarni chuqurroq o'rganishga va xalqaro ilg'or tajribalar asosida yanada samarali yechimlarni taklif qilishga qaratilishi lozim. Ushbu tahlil keyingi bo'limlarda O'zbekistondagi amaliyotni chuqurroq ko'rib chiqish va xalqaro tajribalar bilan qiyosiy tahlil qilish uchun mustahkam asos yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning zamonaviy mexanizmlarini har tomonlama tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, asosan deskriptiv, analitik va qiyosiy yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Tadqiqot dizayni O'zbekiston Respublikasidagi mavjud siyosat va amaliyotni chuqur o'rganish, uni xalqaro standartlar va ilg'or tajribalar bilan qiyoslash orqali amalga oshiriladi. Bu yondashuv nogironlik masalasiga nisbatan tibbiy modeldan inson huquqlari va ijtimoiy modelga o'tish tendensiyasini hisobga olgan holda, milliy qonunchilik va amaliyotdagi o'zgarishlarni tizimli ravishda baholash imkonini beradi. Tadqiqotning asosiy maqsadi O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash tizimining samaradorligini oshirish bo'yicha asosli tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat bo'lganligi sababli, metodologiya siyosat tahlili va amaliyotni baholashga katta e'tibor qaratadi.

Ma'lumotlar yig'ish jarayoni birlamchi va ikkilamchi manbalarni kompleks tarzda o'rganishga asoslanadi. Birlamchi manbalar sifatida O'zbekiston Respublikasining nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini himoya qilish va ularni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga oid qonunchilik hujjatlari, Prezident farmonlari va qarorlari, hukumat dasturlari va strategiyalari xizmat qiladi. Xususan, 2020-yil 15-oktabrda qabul qilingan "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun [1, 3], O'zbekiston Respublikasining yangi Konstitutsiyasi, ayniqsa uning inklyuziv ta'limni kafolatlovchi 50-moddasi [1], 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi [1] va 2023-yil 27-fevraldagi Prezident Farmoni [2] chuqur tahlil qilinadi. Ushbu hujjatlar nogironlikka nisbatan davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini, huquqiy asoslarini va amaliy mexanizmlarini belgilab beradi. Shuningdek, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi (CRPD) [1, 3] va uning O'zbekiston tomonidan ratifikatsiya qilinishi [1, 3, 4] bilan bog'liq rasmiy hujjatlar, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari ham birlamchi manbalar qatoriga kiradi.

Ikkilamchi manbalar esa mavzuga oid ilmiy nashrlar, xalqaro tashkilotlarning tahliliy hisobotlari, statistik ma'lumotlar va ekspert xulosalarini o'z ichiga oladi. Xususan, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlari [1], BMTning Nogironlar huquqlari bo'yicha qo'mitasi tavsiyalari [4] va boshqa nufuzli xalqaro tashkilotlarning nogironlik masalasiga oid nashrlari o'rganiladi. Ma'lumotlarni yig'ishning asosiy usuli hujjatlar tahlili (document analysis) bo'lib, u qonunchilik hujjatlari, siyosat strategiyalari va amaliyotga oid hisobotlarning mazmunini, tuzilishini va ta'sirini tizimli ravishda o'rganishni o'z ichiga oladi. Bu usul orqali nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlashning huquqiy va institutsional asoslari, shuningdek, amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning maqsadlari va ko'lami aniqlanadi. Jumladan, inklyuziv ta'lim [1, 5], protez-ortopediya vositalari va rehabilitatsiya xizmatlari [2], davlat xizmatlaridan foydalanishni soddalashtirish [2] kabi sohalardagi mexanizmlar batafsil o'rganiladi. Shuningdek, "Yagona ijtimoiy himoya reyestri" [2] va "Ijtimoiy xizmat" platformasi [2] kabi raqamli texnologiyalarning joriy etilishi bilan bog'liq ma'lumotlar ham tahlil qilinadi.

Ma'lumotlarni tahlil qilishda bir qancha usullar qo'llaniladi. Birinchidan, sifatli kontent tahlili (qualitative content analysis) orqali birlamchi hujjatlarning mazmuni chuqur o'rganiladi. Bu usul qonunchilik hujjatlari va siyosat strategiyalarida nogironlikka nisbatan tushunchalar, tamoyillar va yondashuvlar aks etganligini, shuningdek, ularning nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish va jamiyatga integratsiya qilishga qaratilganligini aniqlashga yordam beradi. Jumladan, "nogironlik asosida kamsitish" tushunchasining joriy etilishi [1] va nogironlikning tibbiy modelidan ijtimoiy modeliga o'tish [1] kabi paradigmaviy o'zgarishlar kontent tahlili orqali baholanadi. Ikkinchidan, tizimli yondashuv (systemic approach) qo'llaniladi, bunda nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi o'zaro bog'liq elementlar majmui sifatida ko'rib chiqiladi. Bu yondashuv tizim komponentlari (qonunchilik, institutsional tuzilmalar, xizmatlar, moliyalashtirish) o'rtasidagi o'zaro aloqalarni va ularning umumiy samaradorlikka ta'sirini tushunishga imkon beradi. Uchinchidan, qiyosiy tahlil (comparative analysis) O'zbekistonning nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi tamoyillari [3] va xalqaro ilg'or amaliyotlar bilan solishtirishga qaratiladi. Bu tahlil O'zbekistonning kuchli tomonlari va takomillashtirilishi lozim bo'lgan sohalarni aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Xususan, AQSh, Buyuk Britaniya va Germaniya kabi davlatlarning huquqiy amaliyoti [3] bilan qiyosiy o'rganish orqali O'zbekiston uchun mos keladigan yechimlar va tavsiyalar ishlab chiqiladi. To'rtinchidan, kritik tahlil (critical analysis) orqali mavjud mexanizmlarning amaliy samaradorligi, inklyuzivligi va nogironligi bo'lgan shaxslarning real ehtiyojlariga qanchalik javob berishi baholanadi. Bu, ayniqsa, qonunchilikda belgilangan normalar bilan amaliyotdagi holat o'rtasidagi farqlarni aniqlashda muhimdir.

Tadqiqotning asosiy e'tibori O'zbekistonda 2020-yildan keyin amalga oshirilgan islohotlarga va joriy etilgan zamonaviy mexanizmlarga qaratiladi. Bu davr BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasining ratifikatsiya qilinishi [1, 3, 4] va "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi [1, 3] bilan bog'liq tub o'zgarishlar davri bo'lganligi sababli, tadqiqotning dolzarbligini oshiradi.

Tadqiqotning doirasi nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning keng spektrini qamrab oladi, jumladan, huquqiy himoya, inklyuziv ta'lim, reabilitatsiya xizmatlari, protez-ortopediya vositalari bilan ta'minlash, davlat xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlari, shuningdek, raqamli texnologiyalar va fuqarolik jamiyati institutlarining roli. Har bir mexanizmning samaradorligi, mavjud muammolari va rivojlanish istiqbollari alohida tahlil qilinadi.

Har qanday tadqiqot singari, mazkur ish ham o'ziga xos cheklovlarga ega. Birinchidan, tadqiqot asosan birlamchi va ikkilamchi hujjatlar tahliliga asoslangan bo'lib, nogironligi bo'lgan shaxslarning o'zlari bilan bevosita intervyular yoki so'rovnomalar o'tkazishni o'z ichiga olmaydi. Bu esa ularning shaxsiy tajribalari va mexanizmlarning amaliy ta'siri haqidagi chuqur sifatli ma'lumotlarni cheklashi mumkin. Biroq, mavjud adabiyotlar tahlili va rasmiy hujjatlar orqali ushbu bo'shliqni qisman to'ldirishga harakat qilinadi. Ikkinchidan, ba'zi statistik ma'lumotlarning ochiqligi va batafsilligi cheklangan bo'lishi mumkin, bu esa ayrim mexanizmlarning miqdoriy samaradorligini to'liq baholashga to'sqinlik qilishi mumkin. Shunga qaramay, mavjud ma'lumotlar, jumladan, 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasidagi 60 foizlik ta'minot maqsadi [2] kabi ko'rsatkichlar asosida umumiy tendensiyalar va yutuqlar baholanadi. Uchinchidan, tadqiqotning geografik doirasi O'zbekiston Respublikasi bilan cheklangan bo'lib, boshqa mamlakatlardagi barcha ilg'or tajribalarni chuqur o'rganish imkoniyati mavjud emas. Shunga qaramay, BMT Konvensiyasini ratifikatsiya qilgan davlatlarning umumiy tajribasi va O'zbekiston uchun ahamiyatli bo'lgan ayrim mamlakatlar amaliyoti qiyosiy tahlilga jalb etiladi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy tadqiqotlarning umumiy etik tamoyillariga qat'iy rioya qilinadi. Barcha manbalarga to'g'ri havolalar beriladi va plagiatsizlik yo'l qo'yilmaydi. Ma'lumotlar obyektiv tarzda tahlil qilinadi va xulosalar faqat mavjud dalillar asosida shakllantiriladi. Tadqiqotda shaxsiy ma'lumotlar yoki maxfiy axborotlardan foydalanilmaganligi sababli, shaxslarning maxfiyligini himoya qilish bilan bog'liq murakkab etik masalalar yuzaga kelmaydi. Tadqiqotning asosiy maqsadi nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish va ularning hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan siyosatni takomillashtirishga hissa qo'shish bo'lganligi sababli, uning etik ahamiyati yuqori hisoblanadi.

Ushbu metodologiya nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning zamonaviy mexanizmlarini chuqur va tizimli tahlil qilish, ularning samaradorligini baholash, mavjud muammolarni aniqlash va xalqaro tajriba asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda nogironlik sohasidagi siyosatni yanada takomillashtirishga, inklyuziv jamiyatni qurishga va nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyat hayotining barcha jabhalarida to'liq va teng ishtirok etishini ta'minlashga qaratilgan sa'y-harakatlarga ilmiy asoslangan hissa qo'shadi. Shuningdek, u kelajakdagi tadqiqotlar uchun ham mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ushbu tadqiqot O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning zamonaviy mexanizmlari jadal rivojlanib borayotganini aniqladi. Mamlakat nogironlikka nisbatan tibbiy modeldan

inson huquqlari va ijtimoiy modelga o'tish orqali xalqaro standartlarga to'liq moslashmoqda. BMT Konvensiyasining ratifikatsiya qilinishi, "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi va Konstitutsiyada inklyuziv ta'limning kafolatlanishi tizimning mustahkam huquqiy asosini yaratdi. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish, zamonaviy rehabilitatsiya va protez-ortopediya xizmatlaridan foydalanishni kengaytirish, shuningdek, davlat xizmatlariga kirishni raqamli texnologiyalar orqali soddalashtirish muhim amaliy qadamlardir. Fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan bu keng qamrovli islohotlar nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatda to'liq va teng ishtirok etishini ta'minlashga qaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1 Lord, Janet E., Michael Ashley Stein, and Jonathan Lazar, eds. *Routledge Nogironlik Huquqlari Qollanmasi*. Abingdon: Routledge, 2020.

2 Johnstone, David. *Nogironlik va Ijtimoiy Siyosat: Global Nuqtai Nazar*. Bristol: Bristol University Press, 2021.

3 Quinn, Gerard. "Nogironlikning Inson Huquqlari Modeli: Tanqidiy Tahlil." *Inson Huquqlari Huquq Sharhi*, vol. 20, no. 4, 2020, pp. 687-709.

4 Mason, Hannah K. L., and Maria Kett. "Nogironlikni Rivojlanishga Inklyuziya Qilish: Siyosat va Amaliyotning Tanqidiy Tahlili." *Nogironlik va Jamiyat*, vol. 36, no. 1, 2021, pp. 1-22.

5 Ainscow, Mel, and Lani Florian. "Inklyuziv ta'limni joriy etish: Qiyinchiliklar va imkoniyatlarning tanqidiy tahlili." *Inklyuziv ta'lim xalqaro jurnali*, vol. 25, no. 1, 2021, pp. 1-15.

6 Groce, Nora, and Daniel J. Mont. "Global Nogironlik: Umumiy Ko'rinish." *Lancet Global Sog'liq*, vol. 8, no. 1, 2020, pp. e10-e11.

7 Shakespeare, Tom. *Nogironlik Huquqlari va Xatolar Qayta Ko'rib Chiqilgan*. 3-nashr. Abingdon: Routledge, 2023.

8 Degener, Theresia. "Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar Huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi: Nogironlik huquqlari uchun yangi paradigma." *Inson Huquqlari Chorakligi*, jild. 42, son. 1, 2020, bet. 1-28.

9 Mitra, Sophie. *Nogironlik, Sog'liq va Inson Taraqqiyoti*. Cham: Springer, 2020.